

FÜSTBE MENT RÉGIÓK?

RÉGIONS GONE UP IN SMOKE?

NEMES NAGY JÓZSEF*

Abstract

The introductory chapter of the essay provides an overview of some fundamental issues and debates around the theory of social space. It discusses the dual nature of space (continuous and divided up at the same time), the consequent challenges of spatial division, and the relation of the region, a definitely social category, to the landscape, more attached to physical and environmental categories. Among the complex processes and ideas that have emerged since the transition in 1989-90, the paper analyses the career 'Europe of the Regions' made as concept, the illusions the concept brought into being, and how it has almost profoundly disappeared by now from the professional discourse. East Central Europe in general has made no considerable progress towards regional decentralisation, thus, a stronger competence of the regions in issues of control. Attachment to Europe and the European Union largely becomes manifest in a single issue, the willingness to gain support from EU funds and to distribute it, predominantly through centralised mechanisms. This feature is characteristic not only of the current regime of politics and control in Hungary, but of all countries in the Carpathian Basin. First priorities are to strengthen cohesion within the nation-states and to promote centralised mechanisms of control.

Keywords: social space, spatial divisions, regions, regional policy

1. Osztott és felosztott tér

A *territorialitás* (a „saját” tér kijelölése és védelme) az élővilágnak s így az emberi létnek is alapvető – konfliktusos, állandó mozgásban lévő – szerveződési kerete, mechanizmusa. A társadalomban a nagyobb területek részekre osztása (dezaggregáció) vagy épp a kisebbek egyetlen egységbe forrasztása (aggregáció) azonban messze túllép az élővilág ezen átfogó jegyén, megszűnik „természeti” törvényként funkcionálni s immanensen társadalmi, hatalmi, politikai, jogi, történelmi tartalmakkal töltődik fel. Ez a fordulat az, ami – tudományosan mindenképp – lényegében semmissé tesz minden olyan közelítést, ami a társadalmi térfelosztások alapjául, indokaként bármifajta természetföldrajzi jegyet *elsődleges* kritériumként, netán determinációként állít (Keményfi 2006, Probáld 2016).

* egyetemi tanár, ELTE Regionális Tudományi Tanszék

Bármilyen térszemlélet, lépték, tartalom mentén értelmezzük a teret, mint alapvető filozófiai kategóriát, megkerülhetetlen kettősségként ott találjuk benne annak egyidejű *folytonosságát* és *osztottságát* (Nemes Nagy 2009). A társadalmi térre szűkítve a közelítést e kettősség a társadalmi aktivitás, irányítási beavatkozás visszatérő következményeként kiegészül a *térfelosztás* problémakörével.

1. ábra: Tirol mai politikai térképe
Figure 1. Actual political map of Tirol

A térfelosztások különböző változatait sok helyről vett példával érzékeltethetjük. A történeti, politikai és etnikai analízis mellőzésével, példaként vehetjük akár – a területi autonómia mintájaként is gyakran idézett – Tirol esetét (*1. ábra*). Már annak a kérdésnek a megválaszolása sem egyszerű ebben a példában, hogy hány téregységről van itt szó egyáltalán? Egyetlen Tirolról, mint valamikor egységes formációiról lehet-e, kell-e még beszélni? Igazából 2 Tirol van ma, az osztrák szövetségi tartomány (Land) és az olasz autonóm régió? A furán megoldott belső és külső határmegvonások eredményeként akár 3 „fél-Tirolt” is számbavehetünk, hisz Ausztriában Észak- illetve Kelet-Tirol a ma már nagyon ritka, diszjunkt elemekből álló téregységként alkotja a Landot,

míg a regionalizált Olaszországból ellenben inkább csak egy „fél-téregység” kerül ide, hisz Südtirol (Alto-Adige) Trentinovel együtt képez ma speciális alkotmányos státuszú, kiterjesztett autonómiájú régiót. Mindez a játékos számolgatás legfeljebb arra ad ösztönzést, hogy az itt élők társadalmi viszonyairól számmisztikai vonalon kezdjünk el gondolkodni (ahogy ez a térség térfelosztástörténetében tévútra visz – „páratlannál szebb a páros szám”? –, hasonló zsákutcába fordulunk, ha látszólag szakmaibb töltettel a Dolomitok és a Kristályos Alpok genetikai geológiájának eltérésére vezetjük vissza a mai – épp a határnyitások okán, a mindennapok szintjét korántsem szélsőségesen – megosztott politikai földrajzi teret).

A térfelosztáshoz kapcsolódóan a politikai földrajzban leginkább az *országhatárok* a vizsgálat tárgyai. Európa legújabb történetében, a korábbi merrev megosztottság után a *határok* nagy többsége „légiesült”, megnyílt. A rajtuk való áthaladás, átáramlás könnyítése a polgárok, a gazdaság mindennapjaiig elérő, egyik legértékesebb társadalmi-politikai „innováció” kontinensünkön. (Ez a nyitás bizonyos értelemben nem valódi újdonság, hanem sok keserű tapasztalat birtokában és a valószínűsíthető társadalmi és gazdasági hasznok reményében lezajlott téri „életrekeltés - eltüntetéssel”).

A rokonterületek – például a közigazgatás vagy a területfejlesztés – esetében azonban már a nemzeti szint alatti léptékek, elsősorban a *mezoterek* ügyei kerülnek előtérbe (Nemes Nagy 2016). A folytonosság és osztozottság együttlétezése elméletileg itt is megkérdőjelezi a térfelosztások szokásos, optimalizációt hirdető határhuzogató módszereit: minden lehatárolás „tökéletlen”, vitatható, bármilyen tudományos tekintélyt és módszert állítunk is egy-egy javaslat mögé. (Pálné 2016 lényegében ugyanezt a tételt erősíti azzal, amikor a hazai közigazgatás „racionális” térszerkezetét a „fából vaskarika” metaforával illeti.)

A territorialitás kapcsán említett társadalmi tartalommal való feltöltöttség a *régió és a táj* fogalmának határozott megkülönböztetését is magával hozza, (mégha a táj fogalmát briliáns, geográfusi képzettséggel is felvértezett társadalomkutatók is felidézik, dominánsan társadalmi tartalmak térbeli keretként is használható fogalomként, finom distinkciókat ugyan megtéve az értelmezésben – Keményfi 2002). Természetesen mind a táj, mind a régió nagyon általános, sok jelentésben használható térkategória (lásd például a „test-táj” vagy „anatómiai régió” fogalmakat az orvoslásban), de a természeti illetve társadalmi karakter elsődlegessége a területi kutatásokban mindenképp elkülönülő használatukat erősíti. A táj fogalma összetett jelentéssel – a legvégletebben művivé formált terek felélesztése kapcsán – rögzülten a nagy-

városi „tájépítészet” fogalmaként maradt fenn mindmáig a szakmai közbeszédben és településrendezési gyakorlatban, akár e tevékenység „modern” vagy épp „posztmodern” tartalmaira tekintünk is.

2. Régiók, „a régiók Európája”

Az Európai Unió (és elődszervezetei) a társadalomszerveződés és a társadalomirányítás szintjei között *új viszonyok, arányok* létrejöttét vagy legalábbis ezek *esélyét* teremtette meg. A nemzeti hatáskörök egy részének közösségi szintre való átemelése, így az országos kompetenciák gyengítése elméletileg egy kitáruló cselekvési pályát nyitott a nemzeti szint alatti mezoterek téregységei társadalom- és gazdaságirányítási, önkormányzati és önszerveződési lehetőségeinek. Az Európai Unióban e természetben bukkant fel szinte „új” fogalomként és intézményként, a *régió*, a határnyitásokhoz hasonló – bár azért jóval kisebb súlyú – várakozásokkal telítve, elsősorban a 20. század utolsó évtizedében és a Millenium körül (a maastrichti szerződésben a „Régiók Bizottsága” önálló közösségi intézményként jelent meg).

A fentiekben említett általános társadalomszerveződési és irányítási tartalmak (decentralizáció, demokratizálódás) helyébe azonban nagyon gyorsan egy leszűkített területfejlesztési (regionális politikai) tartalom tolódott a régiók értelmezésébe. A területfejlesztési mozgástéren belüli szerepben is hordozott azonban elvi jelentőségű tartalmi változást az új térkategória. A régiók emblemikus szereplőivé váltak az európai fejlesztéspolitikai fordulatnak: „leváltva” a téri, térbeli szemponthoz képest domináns ágazati szemléletű fejlesztéspolitikai hangsúlyt. Különösen a keleti bővítés után azonban további szerepszőkülés tanúi lehettünk. A régiók fő „feladata” itt a forrásszerzés, amihez képest másodlagossá degradálódott a forrásallokáció módja, a centralizált fejlesztési iránykijelölés nagyon sok helyütt elfogadottá vált, háttérbe szorítva a témakörben alapvető jelentőségű szubszidiaritási szempontot is.

A régió problematika mára – vitákkal kísértén – európai léptékben is viszszaszorult. Nyomaira leginkább még a társadalmi dimenzióra érzékenyebb területi kutatói érdeklődési körben vagy épp a regionális intézményrendszer (ahol kiépült és megmaradt) működtetésében érdekelt bürokrácia szereplőinek megnyilvánulásai közt találunk rá. A régió-probléma háttérbe szorult olyan „mainstream-témákhoz” képest is, mint a globalizáció vagy épp a hálózatosodás, a térbeli áramlások szempontja (Paasi-Metger 2016), igaz az ezek kiváltotta kényszerek és az általuk kínált új működési mód a regionális politika érdemi kompetenciájú szereplőinek új lehetőségeket is kínáltak (Elcock 2003). Az EU ún. regionális politikája mára határozottan város-központúvá vált, reagálva a közösség világméretű versenyképességi gondjaira, a

tudásigényes gazdaság urbánus közegekbe vonzódásának objektív eredőjeként zajló telephelyválasztási fordulatra, s a mindezzel egyidejű sajátosságra, hogy a fejlettebb országok társadalmi feszültségei ugyancsak egyre határozottabban „városi” jelenségekké változtak. Kelet-Közép-Európában ugyanakkor a területi polarizáció alapvető dimenziójaként ma is a periférikus, rurális terek leszakadása a jellemző, a dinamikus városi tereken kívüli nagyobb, tagoltabb téregységekben való gondolkodás és cselekvés hiánya elszalasztott lehetőséggé („Füstbe ment tervvé”) korcsosult.

A régióhoz kötött általános értéktartalmakat, közte a területi decentralizációt tévedés lenne időtlenül és a fejlettségi szinteket figyelmen kívül hagyva idealizálni s a mezotereket túlértékelt szereplőként bemutatni a tagolt társadalmi relációk oldásában, a nagy erejű, hálózatos működésű szereplők által mozgatott, tagoló piaci viszonyok ellensúlyaként. De ugyanígy aligha kérdőjelezhető meg mindennek kohézió-erősítő és gazdasági hatékonyságnövelő értéktartalma, fontos elemeként a helyi, térségi innovativitás, kezdeményezőkézség fenntartásával, serkentésével.

A lezajlott fordulatok, hangsúlyeltolódások feloldásának kulcsaként idehaza mindaddig esélytelen a régiók „újjaéledése”, amíg nem párosul vele a régió-gondolat eredeti, átfogóbb társadalompolitikai tartalma, a demokratizálódás, a decentralizáció, a valódi szubszidaritás érzékelhető, intézményesített, nemcsak jelszavakban fel-felbukkanó jelenléte, természetesen a térségi szereplők felelősségvállalási kötelezettségeinek egyidejű erősítésével. Addig legfeljebb a statisztikai célú NUTS rendszer elemeiként, tematikus térképek alapegységeiként emlékeztetnek majd az egykor felvetett nagyívű társadalompolitikai célokra, szerepekre.

A fentiekben általánosan érintett folyamatokat, történéseket a következőkben a hazai helyzet áttekintésével, konkrétabb tények és momentumok megnevezésével bontom kissé tovább.

3. Területi tagoltság és a társadalomirányítás hazai visszafordulása az „egy-pont szemlélet” irányába

A régiókkal, a középszintű téregységekkel kapcsolatos várakozásokat – noha, mint az előzőkben érzékeltettük, ezek társadalmi szerepe jóval tágabb is lehetne – egyértelműen a rendszerváltozást követő transzformációs átalakulás, a gazdasági fejlettségi, jövedelmi, foglalkoztatottsági viszonyok megugró területi egyenlőtlenségei táplálták.

E folyamat néhány – korábban kiemelten kutatott, manapság a nyomonykövetéses területi elemzésekben is kissé háttérbe szorult – jellemzőjét elsőként az *1. táblázatban* foglaltak alapján idézzük fel. A közölt adatok egyrészt

a fejlettségi térszerkezet nagytávlatú összevetésére, másrészt a közelmúlt évtizedek tendenciáinak bemutatására alkalmasak. Mellőzve itt most a témakör módszertanilag szokásos közelítését (a gazdasági fejlettségi különbségek időbeli változásának különböző területi egyenlőtlenségi mutatók lefutásával nyomon követő vizsgálatát – a legfrissebb ilyen közelítés: Kiss 2016, a területi fejlettségelemző hazai szakirodalom átfogó leltára és értékelése e témakörben Tóth 2013 írásában olvasható), rövid elemzésünk a megyék fejlődési pályájának, karakterének egyszerű csoportosítása mentén halad.

A rendszerváltozás – történelmi súlyú, átfogó hatásain belül – területi szempontból a szocialista időszak sajátos, *a szabadsághiányban és a szegénységben mindenképp megnyilvánuló „lefelé nivelláltsága”* helyébe egy új, erősen tagolt térszerkezet kialakulását indította el. Ez a „térfordulat” viszonylag rövid idő alatt, a kilencvenes években lezajlott – a kelet-közép-európai térségben talán elsőként Magyarországon –, legszembetűnőbb földrajzi formációként az ÉK-DNy-i nehézipari tengely radikális depressziója jelentette meg. A táblázatnak az 1994 és 1975 közötti relatív fejlettségi pozíciók eltéréseit tartalmazó számoszlopában ez a fordulat néhány megyében egészen radikális fejlettségi visszaesésben számszerűsödik (Komárom-Esztergom megye 51, Borsod-Abaúj Zemplén 41 százalékpontos visszaesése). A következő két évtizedben ehhez mért további relatív pozícióromlás már egyetlen más térségben sincs. A 2004-ig tartó szakaszban még jelentős relatív elmozdulásokkal, – alapjaiban megváltozott tőkeháttérrel, tulajdonosi és ágazati struktúrában – indul be a gazdasági tér újjászerveződése. Az EU csatlakozással kezdődő, máig tartó évtizedben leginkább egy alapjaiba megremevedett fejlettségi térszerkezetet tükröznek a táblázat adatai. Feltűnően népes a minden időbeli metszetben, folyamatosan romló relatív fejlettségi szintű megyék csoportja, azonban nagy távlatban e megyék esetében sincs szó abszolút értelmű fejlettségi visszaesésről (egyedül talán Nógrád az, ami ma alig valamivel nagyobb értéktermelési kapacitású, mint 40 éve). Az új térszerkezet pozitív pólusán a mára lényegében teljesen tercier-kvaterner karakterűvé vált főváros kiugró fejlettségi szintjét találjuk, a főváros-vidék dualizmus a térségi megosztottság alapvető dimenziója ma idehaza. A vidéki térből két nyugati megye és Pest az, ami az időszak fejlettségi, fejlődési nyertesének minősíthető.

A megyei szinten aggregált adatokból kirajzolódó fejlettségi tagoltság, az eltérő pályák mögött egy ennél jóval mozaikosabb, bár a térbeli alapstruktúrát nem megkérdőjelező polarizált térszerkezet jellemzi hazánkat ma is (2. ábra).

**1. táblázat: A megyék relatív gazdasági fejlettségének változása,
1975-2014**

**Table 1. Changes of relative economic development level of
Hungarian counties, 1975-2014**

Fejlődési pálya, megyék	GDP/fő (átlag=100)				GDP/fő változása (százalék pont)			
	1975	1994	2004	2014	1994- 1975	2004- 1994	2014- 2004	2014- 1975
<i>Kiugrók, felzárkózók</i>								
Budapest	139	180	207	210	41	27	3	71
Pest	61	76	89	85	15	13	-4	24
Vas	82	103	99	101	21	-4	2	19
Győr-Moson-Sopron	111	103	114	125	-8	11	11	14
<i>Hullámzó pozíciójú stagnálók</i>								
Tolna	77	94	69	76	17	-25	7	-1
Bács-Kiskun	79	77	70	75	-2	-7	5	-4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	59	62	57	54	3	-5	-3	-5
<i>Hullámzó pozíciójú visszaesők</i>								
Fejér	106	96	97	97	-10	1	0	-9
Somogy	71	76	69	62	5	-7	-7	-9
Hajdú-Bihar	83	83	76	72	0	-7	-4	-11
Zala	88	94	93	76	6	-1	-17	-12
Jász-Nagykun-Szolnok	93	79	64	64	-14	-15	0	-29
Komárom-Esztergom	131	80	111	99	-51	31	-12	-32
<i>Folyamatosan visszaesők</i>								
Heves	100	73	72	70	-27	-1	-2	-30
Békés	89	80	63	58	-9	-17	-5	-31
Nógrád	77	62	54	44	-15	-8	-10	-33
Csongrád	109	94	77	74	-15	-17	-3	-35
Veszprém	116	80	78	74	-36	-2	-4	-42
Baranya	108	84	73	64	-24	-11	-9	-44
Borsod-Abaúj-Zemplén	111	70	66	65	-41	-4	-1	-46

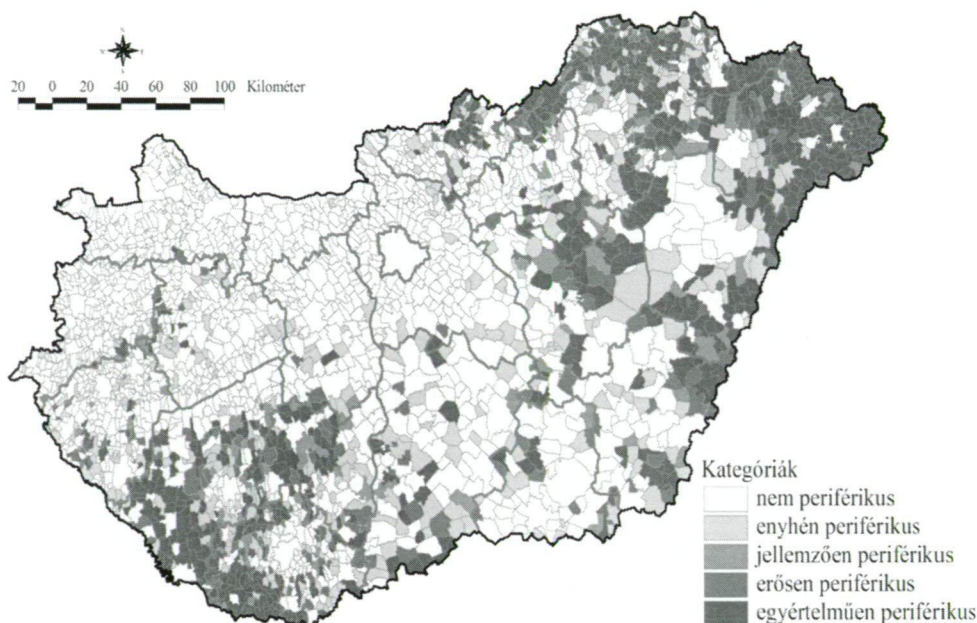
Az adatok forrása. 1975: a szerző becslése (Nemes Nagy J. 1998, 4. táblázat), 1994-től: a KSH hivatalos adatai

A térképen – amelyet a szerző több különböző módszerrel végzett települési szintű fejlettségi-jóléti klasszifikációt összegezve közölt – a rendszerváltozást követő átalakulás erősen rögzült és a várakozásokat tekintve akár meglepőnek is minősíthető térségeit is felfedezhetjük. Az ország középső és északnyugati térségei – egy-egy kevésbé markáns, de felfedezhető kivétellel (lásd például a Vas és Veszprém megye határai menti tipikus belső periferiát) – relatív pozíciójukat tekintve kedvező helyzetűnek minősülnek. Ezzel szemben látványosan jelen van még mindig a már a kilencvenes években kirajzolódó ún. BB-vonal (a Balassagyarmat-Békéscsaba fejlődési-fejlettségi törésvonal), amelytől keletre a rögzülten kritikus helyzetű települések összefüggő csoportjai mindmáig kimutathatók, a nagyobb városok és környékeik kivételével. Térszerkezeti szempontból e zónák fennmaradása az egyik legélesebb kritikája a területi fejlesztéspolitikának. A másik markáns „periféria-koncentráció” – az előző zónához képest nem igazán előrejelezhető módon – a Dél-Dunántúlon jelent meg, egyértelműen megtörve a leegyszerűsítő Dunántúl-Alföld, Kelet-Nyugat tagolódást (az ennél részletesen térelemzést lásd Péntes citált munkájában). A térképen kirajzolódó térszerkezet „A komplex programmal fejlesztendő járások” felzárkóztató célú legújabb lehatárolásával erős átfedésben van (KSH 2016).

A fenti példákkal érzékeltetett területi fejlettségi kép mögött alapjaiban az átfogó piaci, társadalmi folyamatok differenciáló természetét, következményeit fékezni, enyhíteni próbáló területpolitika, kormányzatokon átívelő gyengesége van jelen. E két mechanizmus nemcsak rögzülten különböző alaptendenciájú (ahogy több tanulmány is igazolta – pl. Nemes Nagy et al 1998, Kukely 2008 – a piaci alapú fejlesztések egyértelműen polarizálnak a térben, míg az állami és uniós támogatáspolitikához kötődőek inkább kiegyenlítő hatású), az egyenleg egyértelműen mindmáig a differenciáló hatások felé mutat, a piaci alapú beruházások volumenének utóbbiakét jellemzően sokszorosán felülmúló értékei okán. Ebben a relációban – elsősorban a 2010 utáni időszakban – sajátos fordulatot jelentett a piaci alapú beruházásoknak, a globális válságra s a hazai szabályozási környezet bizonytalanságaira visszavezethető visszaesése, aminek következtében a fejlesztések pénzalapjait nagy hányadban az évenkénti teljes nemzeti össztermék 5 százalékát elérő uniós támogatási többlet (Nemes Nagy – Szabó 2016, 1. táblázat) felhasználása adja. „Érzékeny” adatokról lévén szó, alig vannak ismereteink a nagy multinacionális vállalatok idevonzásához tartozó támogatási, adózási kedvezmények volumenéről, így csak feltételezhető, hogy mindezek területi hatása ugyancsak nem kiegyenlítő irányú. Ugyanakkor a „stratégiai partnernek” nem tekintett perifériák a mai támogatásszerző-támogatásbefogadó pályán továbbra is csak a területi polarizáció negatív sarokpontjaiként funkcionálhatnak. A rendszerváltozás utáni

időszak mozgásaiban a területi közigazgatási decentralizáció átfogó, komoly deficitje is benne van (Pálné szerk. 2016).

2. ábra: Perifériák a 21. század elején Magyarországon
Figure 2. Peripheries in the early 21. century in Hungary

Forrás: Pénzes 2014, 34. ábra

A 2010 után időszak átfogó centralizációs, „egy-pont politikai” fordulat periódusa. Csak a kifejezetten területi vonatkozású momentumok sora is hosszú. A régiók lényegében kikerültek az irányításpolitikai szótárából (a területfejlesztési törvényből). A megyék és a helyi önkormányzatok hagyományos térszervező funkcióik meggyengülését, hagyományos intézményeik megcsönkítését, elvonását, államosítását élik át. A helyi szereplők a fejlesztéspolitikában jórészt az európai uniós források passzív befogadó tartályaivá váltak, a redistribúciós mechanizmus ráadásul a „nekünk ez jár”-attitűddel s az ehhez kötődő felelősségvállalási hiánnyal párosul. A térfolyamatokat – a piacon kívül – jól körülhatárolható érdekcsoportokra szabott általános szabályozás uralja, komoly „térégi fékek és ellensúlyok” nélkül. A legkritikusabb helyzetű térségeket külön is kedvezőtlenül érinti, hogy egy – látszólag – a nyugat-európai trendeket követő, de a helyi sajátosságok végiggondolt tartalmát nélkülöző (a policentrizmust inkább csak imitáló) vidéki város-központú fejlesztési fordulat is beindult. Mindezen hatások eredményezhetnek

országos szintű növekedési többletet, de tovább élezi a társadalmi és a területi polarizációt.

4. Összegzés: kárpát-medencei kitekintésben

Elsőként talán egy európai fejlesztéspolitikai jegyre érdemes utalnunk. Bár a nagyobb térségek, több országot is érintő makrorégiók együttes fejlesztésében rejlő lehetőségek gondolata különböző tudományos elemzésekben, közösségi dokumentumokban is minduntalan visszatér, azonban ezeknek komoly intézményesülése nincs napirenden, e célhoz, e térségi keretekhez dedikált többletforrások nincsenek (Nemes Nagy – Szabó 2016, 26-30.). A kontinentális makrorégiók együttes fejlesztési folyamata az érintett országok, régiók saját eszközeinek koordinált felhasználásának elvi ösztönzéséig jut el legfeljebb. Azt is tisztán kell látni, hogy ma a Kárpát-medence nevesítetten egyetlen közösségi makroregionális felosztásban sem szerepel, meg sem közelítve a magyar politikai közbeszédben – közismert történelmi gyökerekkel – elfoglalt szerepét. A térség legfeljebb olyan, csak részben átfedő térbeli keret kapcsán kerül szóba, mint például az ún. Duna-stratégia (Hardi 2012). A Kárpát-medence erősödő nagytérségi kohézióját elsődlegesen a piaci folyamatok, a szabadabb térbeli áramlások vezérlik, amihez európai fejlesztéspolitikai eszközökkel megtámogatottan hosszabb ideje lényegében egy momentum kapcsolódik érzékelhető súllyal: a határmenti, a határokon átnyúló fejlesztések támogatott célja (Eurorégiók, EGTC-k – utóbbiakról friss áttekintésként lásd Svenson-Ocskay ed. 2016).

Míg a térség országait a történelmi múlt mindmáig inkább megosztja, aktuális célok sokaságának azonossága hasonlónak is teszi. Ilyen momentum a felzárkózási törekvés a kontinens fejlettebb térségeihez, a szocialista időszakból örökölt, felhalmozott hiányok és feszültségek oldása, az EU-csatlakozás nyomán hasonló intézményekkel kibővült irányítási rendszer, a közösségen belüli egyöntetű támogatotti pozíció. Mindez azzal is jár, hogy a fentiekben általánosan és a magyarországi viszonyokra fókuszálva elemzett területpolitikai kérdéskör mindenütt aktuális. Lényegében azonos térszerkezeti vonás a fővárosi térségek kiemelkedő relatív fejlettsége az országok más területeihez képest. A közös, kooperatív fejlődési út lehetősége – optimista forgatókönyvként – már közvetlenül az EU-hoz való csatlakozás után is azonnal megfogalmazódott a témakör hazai szakirodalmában is (Horváth 2006).

A térségben érintett országok területfejlesztési, regionális politikai folyamatai – benne a térfelosztási alternatívák eldöntése – egyértelműen nemzeti

kompetenciájúak, „belügyek”. Ezt, a magyar szemmel elsődleges etnikai dimenzió tényszerű, történelmi távlatú bemutatása mellett, vezető hazai kutatók is egyértelmű realitásnak fogadják el (Kocsis 2013).

Európai léptékben – számos nyugat- és dél-európai ország hasonló tartalmú érintettsége okán – lényegében nincs fogadókészség az etnikai tartalomnak a mai megoldásokon túli (Belgium, Nagy-Britannia, Spanyolország) kiemelt megjelenítésére a térszerveződésben. A hazai folyamatok analízise kapcsán bemutatott aktuális magyarországi irányítási filozófia mintát lényegében ugyancsak a centralizáló politikai irányzatnak ad. Ebből következően, megítélésem szerint a határon túli magyar közösségek fenntartandó támogatásán, a velük való szolidaritáson túlmenően esélytelen minden a regionális fejlesztési szintérre kiterjesztett, etnikai alapú térszerveződési megoldás erőltetése. E térméreteken a még nemzetiségileg legkompaktabb Székelyföld vagy a Vajdaság magyarlakta zónája is csak nagyobb, heterogén nemzetiségi összetételű „régiók” – Erdély és a teljes Vajdaság – részeként kaphat kiküzdhető többletesélyt a gazdasági nekilendülésre (lásd a tanulmány elején említett Trentino-Alto-Adige régió sémáját). Szlovákia, Kárpátalja határmenti magyar lakta zónái, vagy épp a mozaikos Partium minden eszközzel támogatandók a magyar tradíciók, a nemzetiségi alapjogok fenntartásában, de reális, bár nem automatikus esélyük a felzárkózásra egyedül a határoktól mentes, szabad európai térszerveződés kereteiben van.

Társadalmi és politikai tekintetben – egész Európára érvényesen - kiemelten aktuális és érzékeny témaként, mégha messze nem belső térfelosztási, területpolitikai kérdés is, kárpát- medencei léptékben sem hagyható szó nélkül napjaink menekülthulláma. Míg a gazdasági fejlettség, a jólét, az életkörülmények tekintetében a sokak által remélt gyors felzárkózás még várat magára, a határok funkcióinak változása, ha nem is váltotta ki, de sok tekintetben mérsékelte a gyors felzárkózási illúzió beteljesületlenségét. A menekülthullám – a valós kockázatok mentén vagy esetenként belpolitikai hivatkozási ürügyként – a kontinens nyílt áramlási terében a határok gátszerepét újraépítő folyamatokat indíthat el. Ha ezek valóban beindulnak, Európa visszazuhanhat az elzárkózás és a megosztottság korábbi állapotába, aminek elsődleges kárvallottjai nagy valószínűséggel elsősorban a periféria országainak polgárai és határmenti térségei lesznek (Nemes Nagy – Szabó 2016).

Felhasznált irodalom

Elcock, Howard (2003): Networks, Centres and Peripheries: Strategic Planning in a European State, *Regional & Federal Studies*, 13 (3), 44-65. (Magyarul: In: Szabó M.- Szaniszló N. 2016 *Tér, Tevezés, Jövő*, ELTE Eötvös Kiadó, Bp.)

- Hardi Tamás (2012): *Duna-stratégia és területi fejlődés*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Horváth Gyula (2006): Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről. In: Rácz Sz. szerk. *Regionális átalakulás a Kárpát-medencében*, MRTT, Pécs, 9-23
- Keményfi Róbert (2002) Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza, *REGIO* 13:(4) pp. 93-108.
- Keményfi Róbert (2006): Egységes magyar államterület alatt egységes közterület: a Tisia-masszívum mítosza. In: Győri R, Hajdú Z (szerk.) *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térszerkezetek*. Budapest; Pécs: Dialóg Campus Kiadó; MTA RKK, 418-438.
- Kiss János Péter (2016): *Stabilitás és változás. A gazdasági teljesítmény és a jólét területi egyenlőtlenségeinek alakulása a 2000-es években Magyarországon*, „Térszerkezeti kihívások és területfejlesztési válaszlehetőségek a 2010-es években Magyarországon” konferenciaelőadás, ELTE, Budapest (kézirat)
- Kocsis Károly (2013): Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin, *Hungarian Geographical Bulletin* 62 (1) 3–46.
- KSH (2016): *Komplex programmal fejlesztendő járások jellemzői, 2014*, KSH, Budapest (<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kompjar14.pdf>)
- Kukely György (2008): A gazdaságfejlesztési célú állami és európai uniós támogatások szerepe az ipari térszerkezet átalakulásában, *Területi Statisztika*, 48 (2), 111-135.
- Nemes Nagy József (1998): Az ország térszerkezete, területi folyamatok. In: Hörcher F-né szerk. *Területfejlesztés Magyarországon*, KTM, Budapest, pp. 15-26.
- Nemes Nagy József – Kullmann Ádám – Fekete Attila – Szabó Pál (2000): A területi fejlődés „állami” és „piaci” útjai az 1990-es években. *Területi Statisztika*, 40 (3), 203-220.
- Nemes Nagy József (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy József (2016): Mezoterek a társadalomban és a gazdaságban. In: Lengyel I. – Nagy B. szerk. *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*, JATEPress, Szeged, 105-124. o.
- Nemes Nagy József – Szabó Pál (2016): Európa egységesülése és tagozódása, *Tér és társadalom*, 30 (4), 17-32.
- Paasi, Anssi – Metzger, Jonathan (2016): Foregrounding the region, *Regional Studies*, 51, (megjelenés alatt)
- Pálné Kovács Ilona (2016): Fából vaskarika: a közigazgatás racionális térszerkezete. In: Sikos T.- Tiner T. szerk. *Tájak, régiók települések térben és időben*, Dialóg-Campus, Budapest, 323-330
- Pálné Kovács Ilona (szerk. 2016): *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs
- Pénzes János (2014): *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*, Didakt Kft, Debrecen

Probáld Ferenc (2016): Determinizmusvíták a földrajztudományban. In: Sikos T. - Tiner T. szerk *Tájak, régiók települések térben és időben*, Dialóg-Campus, Budapest, 333-341.

Svensson, Sara – Ocskay Gyula (ed. 2016) *Overview of the EGTCs around Hungary*, CESCI, Budapest

Tóth Balázs István (2013): Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után, *E-CONOM*, 2 (1), 76-89.

Összefoglaló

A tanulmány bevezető fejezete a társadalmi térelmélet néhány alapvető kérdését, dilemmáját tekinti át: a tér folytonosságának és osztoztságának kettősségét, a térfelosztások ebből fakadó nehézségeit valamint a határozottan társadalmi töltetű régió és az erősebben a természeti, környezeti elemekhez kötődő táj fogalmát és viszonyát. A rendszerváltozás óta eltelt időszak összetett folyamatait, eszmerendszeri közül értelmezi a „a régiók Európája” – gondolat hazai életútját, az ehhez kötődő illúziókat és a fogalom lényegében teljes eltűnését a szakmai közbeszédből. Kelet-Közép-Európában lényegében nem történet érdemi előrelépés a területi decentralizáció, a téregységek irányítási kompetenciáinak erősödése irányába. E térségben az Európához (az Európai Unióhoz) való tartozás, kötődés lényegében egyetlen momentumra szűkül: a közösségi támogatási források megszerzésére és ezek, jellemzően központilag vezérelt szétosztására. Ez a jegy nem csak az aktuális magyar irányítási-politikai szisztéma sajátja, hanem a Kárpát-medence országainak mindegyikére jellemző: a (többségi) nemzetállami kohézió erősítése és az ehhez kötődő centralizált irányítás a privilegizált szempont.

Kulcsszavak: társadalmi tér, térfelosztás, régiók, regionális politika